

Η επιθεώρηση *La Pensée* και το εν κινήσει... Επιστήμες της φύσης, υλισμός και διαλεκτική το 1939 και το 1989

Το πρώτο τεύχος της επιθεώρησης *La Pensée*, την άνοιξη του 1939, άρχιζε με μια εξαιρετική μελέτη του Paul Langevin με τίτλο «Η σύγχρονη φυσική και ο ντετερμινισμός», ενώ ακολουθούσε μια άλλη εξαιρετική μελέτη του Georges Politzer, με τίτλο «Η φιλοσοφία και οι μύθοι», όπου κεντρική θέση κατείχε η φιλοσοφική συζήτηση αναφορικά με τα διδάγματα που προκύπτουν απ' την κυματική μηχανική. Απ' την πρώτη κιόλας στιγμή, η προσπάθεια να εκπονηθεί υπό το φως του μαρξισμού μια νέα προσέγγιση των επιστημών της φύσης έπαιζε έναν θεμελιώδη ρόλο στην πεντηκονταετή πλέον εργασία της επιθεώρησης.

Αν εξετάσουμε συνολικά τα τρία πρώτα τεύχη που βγήκαν πριν από τον πόλεμο, θα εντυπωσιαστούμε ακόμη περισσότερο βλέποντας ότι ο θεωρητικός στοχασμός φιλοδοξούσε να σταθεί στο υψηλότερο επίπεδο γνώσεων που τότε ακριβώς έκαναν την εμφάνισή τους. Αυτό φαίνεται, π.χ., με το άρθρο του Jacques Solomon «Από το τεχνητό ράδιο στη θεώρηση του ατόμου» ή με το άρθρο του Michel Conard «Η εκρηκτική διάρρηξη των πυρήνων ουράνιου και θορίου» (μια ανακάλυψη του 1939), το οποίο αναγγέλλει εν είδει συμπεράσματος την «επικείμενη» κυριαρχία επί της «ενδοπυρηνικής ενέργειας, της πλέον ισχυρής ενέργειας που μπορεί να φανταστεί κανείς». Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγουμε διαβάζοντας τη μελέτη του Marcel Prenant, «Γενετική, ρατσισμός και κοινωνικά γεγονότα» ή το σημείωμα του Jacques Monod «Για τη νέα φυλογονία», το οποίο αποτιμά την εξέλιξη της γενετικής στις ΗΠΑ από τους Sturtevant και Dobzhansky τη δεκαετία του 1930 – όπως το ίδιο κάνει, σε ένα άλλο επίπεδο, η μελέτη που φέρει την υπογραφή *** σε σχέση με το «Άρμα μάχης», η οποία καταλήγει σε αξιοσημείωτα στρατιωτικά και πολιτικά συμπεράσματα. Μπορούμε να διευρύνουμε ακόμη περισσότερο το corpus στο οποίο αναφερόμαστε, συνδέοντας αυτά τα πρώτα τεύχη της *La Pensée* με τις διαλέξεις που δόθηκαν στον «Όμιλο της νέας Ρωσίας» το 1933-34 και δημοσιεύτηκαν το 1936-37 στους δύο τόμους του βιβλίου *Υπό το φως του μαρξισμού (A la lumière du marxisme)*, με κείμενα των Paul Labérenne, Henri Mineur, Jean Langevin και Marcel Prenant για τις φυσικομαθηματικές επιστήμες και τη βιολογία, γεγονός που αποδεικνύει ότι η εποχή του Λαϊκού Μετώ-

που σηματοδοτεί μια πρωταρχικής σημασίας ιστορική στιγμή για τη συνάντηση των επισημών της φύσης με το μαρξισμό.

Μια άκρως πρωτότυπη συνάντηση

Πρόκειται για μια βαθύτατα καινοτόμο διαδικασία και επί της ουσίας (αν αφήσουμε στην άκρη την ΕΣΣΔ) αποτελεί ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της Γαλλίας, ακόμη κι αν μπορούμε να καταγράψουμε την ίδια εποχή, π.χ. στην Αγγλία, τον προσανατολισμό ορισμένων βιολόγων προς το μαρξισμό, όπως ο J. - B.S. Haldane, μια μελέτη του οποίου (καθάρως επιστημονικού χαρακτήρα, με θέμα την αιμοφιλία) δημοσιεύει η *La Pensée* στο πρώτο τεύχος της. Η μεγάλη προσπάθεια του Ένγκελς, την περίοδο 1870-1880, να δώσει το περίγραμμα μιας *Διαλεκτικής της Φύσης* δεν είχε στην πραγματικότητα αξιοσημείωτη συνέχεια στα κόμματα της Β' Διεθνούς, στο πλαίσιο των οποίων ο διαλεκτικός υλισμός αναθεωρήθηκε συχνότατα σε νεοκαντιανή κατεύθυνση. Μόνο ο Λένιν θα αναλάβει το υψηλό καθήκον να προσεγγίσει από μια μαρξιστική οπτική γωνία τα θεωρητικά προβλήματα που έθεσε η επιστημονική επανάσταση στις αρχές του 20ού αιώνα. Αυτή η προσπάθεια δεν θα αρχίσει να αποδίδει καρπούς παρά μόνο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, στη νεαρή Σοβιετική Ρωσία, μέσα από εργασίες και συζητήσεις σε σχέση με τις οποίες υπήρχε στο εξωτερικό, κατά τη δεκαετία του 1930, μεγάλη δίψα για πληροφόρηση που κάθε άλλο παρά ικανοποιήθηκε.

Τα πρώτα βλαστάρια ενός διαλεκτικού υλισμού στη Γαλλία δεν έχουν επομένως καμία σχέση μ' ένα σοβιετικό μπόλι, ούτε επίσης με μια εργασία φύτευσης από την πλευρά του ΚΚΓ, παρά τον αξιοσημείωτο ρόλο που είχαν ορισμένοι κομμουνιστές διανοούμενοι, όπως οι Cogniot, Politzer ή Solomon. Επί της ουσίας, πρόκειται για μία άκρως πρωτότυπη συνάντηση ανάμεσα σε μια πρωτοποριακή πτέρυγα της γαλλικής επιστημονικής διανοήσης (καθηγητές και φοιτητές που πείθονται από την ίδια τους την εμπειρία να υποστηρίξουν έναν ζωντανό ορθολογισμό ενάντια στον κυρίαρχο θετικισμό και να ξεφύγουν από την ακαδημαϊκή στενότητα προκειμένου να αναλάβουν τις πολιτικές τους ευθύνες) και στον θεωρητικό και πρακτικό μαρξισμό του ΚΚΓ, το οποίο βλέπει την απήχηση του να διευρύνεται σε αντιστοιχία με το ρόλο που έπαιξε στον αντιφασιστικό αγώνα και με την αλληλεγγύη που επέδειξε προς την πρώτη σοσιαλιστική χώρα.

Η συνάντηση διενεργούνταν με άνισους ρυθμούς από άρθρο σε άρθρο. Στην περίπτωση του Solomon παρουσιάζεται ως ένα κεκτημένο που είναι ήδη ιδιαίτερα παραγωγικό. Στον Langevin εμφανίζεται ως μια εν εξελίξει ανακάλυψη. Στον Monod ως μια πιθανότητα που σχεδόν εξαντλείται σε κείμενα που δημοσιεύονται στη *La Pensée*. Συνολικά μιλώντας, πρόκειται για την έναρξη μιας ιστορικής διαδικασίας, όπου οι μεν παρακινούν τους δε. Τα βασικά κείμενα του Μαρξ, του Ένγκελς και του Λένιν δεν είναι διαθέσιμα παρά σε πολύ μικρό βαθμό (όσοι διαβάζουν γερμανικά και δη ρωσικά έχουν το προβάδισμα, αφού η *Διαλεκτική της φύσης* και τα *Φιλοσοφικά τετράδια* δεν θα δημοσιευτούν στα γαλλικά παρά μόνο τη δεκαετία του '50), και παρατίθενται συχνά και εκτενώς, λιγότερο ως ένδειξη πίστης σε μια θεωρητική διδασκαλία και περισσότερο για να αξιοποιηθούν ασύλληπτοι μέχρι τότε πνευματικοί θησαυροί. Γίνονται πολλές προσπάθειες να οριστεί μια φιλοσοφική ταυτότητα

τα είτε με τη χάραξη γραμμών οριοθέτησης από την κυρίαρχη κουλτούρα (Comte, Bergson, Brunshwing), είτε με τη βοήθεια μεσότοιχων σε ό,τι αφορά τρόπους σκέψης που θεωρούνται παρεμφερείς – όπως π.χ. του Meyerson. Η πολεμική φουντώνει ενάντια στον ιδεαλισμό, τον ανορθολογισμό, τη ναζιστική ιδεολογία της επιστήμης, αλλά ο γενικός τόνος έχει τη σφραγίδα μιας υψηλής επιστημονικής απαιτητικότητας, η οποία αναλογεί σε πανεπιστημιακούς (οι Prenant και Wallon διδάσκουν στη Σορβόνη, ο Langevin στο Collège de France) που δεν είναι ακόμη κομμουνιστές στην πλειοψηφία τους και για τους οποίους αυτή η πνευματική συνάντηση εγγράφεται σε μια σχέση συντροφικότητας με το «κόμμα της εργατικής τάξης», που αντιμετώπιζε εξάλλου με ευνοϊκό τρόπο ένα τέτοιο εγχείρημα συμμαχίας, κατά πολύ διαφορετικό τόσο απ' το εγχείρημα της συμμαχίας με τους σουβρεαλιστές όσο και από εκείνο με την ομάδα «Φιλοσοφίες», στην οποία βασικό ρόλο έπαιζαν άνθρωποι όπως ο Henri Lefebvre.¹

Απαρχές προβλημάτων

Τα κεντρικά θέματα αυτής της υπό διαμόρφωση μαρξιστικής προσέγγισης των επιστημών της φύσης πιστοποιούν τόσο μια ισχυρή διανοητική απαιτητικότητα όσο και ένα θεωρητικό δίκτυο που είναι ακόμα ιδιαίτερα ευρύ. Ο ίδιος ο υπότιτλος της *La Pensée* («Επιθεώρηση του σύγχρονου ορθολογισμού») είναι ενδεικτικός μιας εντονότατης αμφισβησίας. Όχι πως υπήρχε το οποιοδήποτε διαφορούμενο αναφορικά με την επιβεβαίωση του υλισμού. Ο τόνος δίνεται αντιθέτως σε ό,τι ο Langevin ονομάζει, σε αντίθεση με τη μη ντετερμινιστική ερμηνεία της σύγχρονης φυσικής, «δύναμη της επιστήμης να γνωρίσει το πραγματικό όπως ακριβώς είναι». «Η ιδεαλιστική έμπνευση ενός ορθολογισμού», επισημαίνει ο Politzer, «είναι το όριο που επιβάλλει στον εαυτό του ως ορθολογισμός».² Αλλά, όπως ακριβώς σημείωνε ο Jacques Milhau στην τεσσαρακοστή επέτειο από την ίδρυση της επιθεώρησης, το υλιστικό περιεχόμενο αυτού του νέου ορθολογισμού «γίνεται αντιληπτό με βάση μια παλαιά μορφή που δεν του αρμόζει πλέον».³ Διαπίστωση που ενισχύεται κατά πολύ απ' τον τρόπο με τον οποίο όλα αυτά τα προπολεμικά κείμενα χρησιμοποιούν τη διαλεκτική. Η διαλεκτική αποτελεί πράγματι γι' αυτά τη μεγάλη ανακάλυψη και ενθουσιάζει τον Langevin, που γράφει: «Παρευρισκόμαστε σε μια ιδιαίτερα σημαντική στιγμή αυτής της ζωντανής πραγματικότητας που είναι ο ορθός λόγος μας. Δεν διαθέτει a priori και δεν υπάρχουν άκαμπτα πλαίσια σαν αυτά που κάποιος πίστευαν ότι μπορούσαν να του επιβάλλουν».⁴ Ως εκ τούτου, κάθε καντιανισμός πρέπει να ξεπεραστεί.

Αν όμως καταγράψουμε τις αναφορές που γίνονται σ' αυτή τη διαλεκτική, θα παρατηρήσουμε όχι μόνο ότι συνοψίζεται σχεδόν ολοκληρωτικά στην *αμοιβαία δράση* που υπάρχει ήδη στον Καντ (ολόκληρες σελίδες του *Υπό το φως του μαρξισμού* είναι αφιερωμένες σ' αυτήν την «Wechselwirkung»), αλλά, επιπροσθέτως, ότι γίνεται αντιληπτή με μια έννοια ουσιαδώς *επιστημολογική* (όπου εξάλλου ταυτίζεται με τη διαδικασία θέση-αντίθεση-σύνθεση), γεγονός που σημαίνει ότι μια ακριβής υλιστική διαλεκτική της φύσης δεν έχει ακόμη εξαχθεί από την ασαφή διαλεκτικότητα της γνώσης της φύσης. Και εάν τέλος, απέναντι στον κυρίαρχο ιδεαλισμό, ο τόνος μπαίνει με ένταση στη σχέση ανάμεσα στις «Επιστήμες

και την τεχνική» (αυτό ακριβώς είναι το πρώτο θέμα του *Υπό το φως του μαρξισμού*, το οποίο προεκτείνεται μέσα από πλήθος χρονικών στην *La Pensée*), από την άλλη δεν υπάρχει σχεδόν καμία εμφάνιση στην πολύ ευρύτερη σχέση της επιστήμης με την εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων, τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τις αντιφάσεις του στο πλαίσιο της Γαλλίας τη δεκαετία του 1930. Ελλείπει μιας πραγματικής υλιστικής διαλεκτικής της φύσης, με την έννοια της υποστασιακής ιστορικής υλιστικής αντίληψης της γνώσης, το καθήκον ανάπτυξης μιας μαρξιστικής οπτικής σε σχέση με τις επιστήμες της ύλης δεν φαίνεται ακόμα να ωθεί παρά στο να γίνει ακόμη πιο δυναμικός ο ορθολογισμός, πιο πρακτική η μελέτη των γνώσεων και πιο μαχητικά τα ιδεολογικά διδάγματα. Δεν έχει, όμως, αντιμετωπιστεί ακόμη η ουσία των θεωρητικών και πολιτικών προβλημάτων που έχουν τεθεί απ' τον διαλεκτικό υλισμό.

Δεν υπάρχει καμία επιείκεια σ' αυτές τις κριτικές παρατηρήσεις, που τουναντίον ανταποκρίνονται στην ίδια μέριμνα για αυστηρότητα που ενέπνεε αυτούς τους γενναίους σκαπανείς μιας μακράς πορείας, σε σχέση με τους οποίους έχουμε το απλό πλεονέκτημα μιας πενήνταχρονης εμπειρίας. Εξάλλου, βλέπουμε ανάμεσά τους, και δεν είναι το λιγότερο συναρπαστικό στοιχείο που μπορούμε να αντλήσουμε ξαναδιαβάζοντας τα κείμενά τους, μεγάλους επιστήμονες που δεν είναι πλέον καθόλου νέοι (το 1939 ο Wallon είναι πενήντα ετών, ο Langevin σχεδόν εξήντα) να στέκονται με προσοχή σε ό,τι γνωρίζουν περισσότερο σε σχέση μ' αυτούς σε ζητήματα μαρξισμού οι νεότεροί τους (οι Cogniot, Politzer, Solomon διανύουν την τρίτη δεκαετία της ζωής τους), όπως επίσης σε ό,τι συζητείται και επιβεβαιώνεται στη Σοβιετική Ένωση. Επρόκειτο εξάλλου για μια διαδικασία άγρυπνης ακρόασης, όπου αρχίζει να ξεπροβάλλει το ερώτημα (που θα καταστεί κομβικό μεταπολεμικά) του «γραφείου σημάτων» του διαλεκτικού υλισμού, όπως το είχε ονομάσει ο Vygotski από το 1926.⁵ «Οι συγγραφείς», γράφει ο ανώνυμος συντάκτης του προλόγου του *Υπό το φως του μαρξισμού*, «απομακρύνθηκαν εδώ ή εκεί απ' την ορθή ερμηνεία του». Ατύχημα φυσιολογικό, καθώς πρόκειται για τις «πρώτες απόπειρες», αλλά ποιος αποφασίζει ποια είναι η «ορθή ερμηνεία»;

Στο δεύτερο τεύχος της *La Pensée*, και για πρώτη φορά απ' όσο γνωρίσω με τόσο ξεκάθαρο τρόπο στην ιστορία του μαρξισμού στη Γαλλία, διατυπώνεται η απάντηση σ' αυτό το ερώτημα: από τον Georges Cogniot που παρουσιάζει τα *Φιλοσοφικά προβλήματα της Ιστορίας τους ΚΚΣΕ*, ενός βιβλίου το οποίο διακινείται σε ευρεία κλίμακα εκείνη την εποχή ανάμεσα στους διανοούμενους και τους εργάτες, και του οποίου το διάσημο κεφάλαιο υπό τον τίτλο «Διαλεκτικός και ιστορικός υλισμός» χαρακτηρίζεται απ' τον Cogniot «σύντομο αριστούργημα», «στο πλαίσιο του οποίου η λαϊκή σαφήνεια συνδυάζεται, απ' άκρου εις άκρον, με μια άψογη αυστηρότητα σκέψης». Εκεί βρίσκονται οι «απαντήσεις» σε όλα τα προβλήματα που τίθενται. Ευθύς εξαρχής, ο διαλεκτικός υλισμός συνοψίζεται (αυτή είναι η ουσία του κειμένου του Στάλιν) σε έναν αριθμό «αρχών» που μας διδάσκουν τον σωστό τρόπο για να «ερμηνεύουμε κάθε φαινόμενο της φύσης και της κοινωνίας».⁶ Ένα μαρξιστικό εγχείρημα που γίνεται με καταστροφικό τρόπο αντιληπτό ως εφαρμογή γενικών θέσεων αρχίζει εδώ να *μπολιάζεται* πάνω στον «ζωντανό ορθολογισμό» τον οποίο επικαλούνται οι συνεργάτες της *La Pensée*.

Εκ των προτέρων, ο Wallon στην «Εισαγωγή» του στον πρώτο τόμο του *Υπό το φως*

του μαρξισμού διέβλεπε την έκταση και το μέγεθος του προβλήματος. Εξηγώντας το σχέδιο του τόμου, όπου τα κείμενα με θέμα «Διαλεκτική μέθοδος και υλισμός» εμφανίζονται μετά τις μελέτες που αφιερώνονται στις διάφορες επιστήμες, έγραψε: «Αν αντιστρέψαμε αυτή τη σειρά, για λόγους μιας φαινομενικά πιο λογικής παρουσίασης, και προτάσσαμε τη θεωρητική έκθεση του μαρξισμού, ως εάν η εξέταση της ιδιαίτερης περίπτωσης κάθε επιστήμης να μην είναι παρά επεξήγηση του, τότε θα είχαμε θυσιάσει το περιεχόμενο χάριν της μορφής και θα διατρέχαμε τον κίνδυνο επιζήμιων παρανοήσεων. Διότι σ' αυτήν την περίπτωση θα ανέκυπτε οπωσδήποτε το ζήτημα της ορθοδοξίας, και ενδεχομένως ορισμένα κεφάλαια θα περιείχαν στοιχεία που θα μπορούσαν να μπερδέψουν ή να παραπλανήσουν τον αναγνώστη. Αυτό που χρειάζεται αντιθέτως να αναδειχθεί είναι η διαφορετικότητα των σημείων αφετηρίας αλλά και η σύγκλιση των οπτικών γωνιών. Όσο για τις αποκλίσεις, αν παραμένει θεμιτό να ανακύπτουν ανάμεσα στις μαρτυρίες που αφορούν την κάθε επιστήμη και τις μαρξιστικές θέσεις, δεν έχουν τίποτα το επίφοβο για τα κριτικά πνεύματα». Θα αποτελούν, όπως προσθέτει, «άλλοτε το προσωρινό σύνορο μιας προσέγγισης που υπήρξε, για αρκετούς από εμάς, πραγματικά σταδιακή» και άλλοτε «ένδειξη των προσαρμογών που απαιτεί η ανάπτυξη των επιστημών από την πλευρά μιας μεθόδου που έχει ακριβώς ως αρχή να εκφράζει την ανάπτυξη των επιστημών και την ανάπτυξη των πραγμάτων».⁷ Πρόκειται για κείμενο υψηλής σοφίας και σύνεσης, που έρχεται με προφητικό τρόπο σε αντίθεση με τις θέσεις του σταλινικού εγχειριδίου. Στο τέλος αυτής της πρώτης πράξης, η οποία κλείνει τη στιγμή που πέφτει η αυλαία του πολέμου, οι πρώτες βροντές του δράματος που εκτυλίσσεται μακριά απ' το Παρίσι έχουν ήδη αρχίσει να ακούγονται στα παρασκήνια.

Πενήντα χρόνια μετά

Η αυθαίρετη επιλογή των χρονικών σημείων αναφοράς δεν έχει μόνο μειονεκτήματα. Καθώς μας οδηγεί να συγκρίνουμε, μετά από πενήντα χρόνια ιστορίας του μαρξισμού, δύο corpus περισσότερο ή λιγότερο συγκρίσιμα (επέλεξα ως αντιπροσωπευτικά δείγματα της σημερινής κατάστασης για το συγκεκριμένο ζήτημα τα άρθρα που αφορούν τις επιστήμες της φύσης απ' τα τριάντα τεύχη της *La Pensée* που βγήκαν από το 1984 μέχρι το 1989), αυτή η αυθαίρετη επιλογή, που θυμίζει τυχαίο δείγμα, αναγκάζει το βλέμμα σε μια μη συμβατική αντικειμενικότητα.

Ξαναδιαβάζοντας απ' την αρχή μέχρι το τέλος δεκάδες φακέλους, άρθρα, χρονικά, βιβλιοπαρουσιάσεις που αφορούν το αντικείμενό μας, προκύπτει αβίαστα μια διαπίστωση που δεν έχει κανένα στοιχείο *a priori*: πρόκειται όντως για την ίδια επιθεώρηση. Μέσα από πλούσιες συλλογές μελετών που αφιερώνονται στις «φιλοτεχνολογίες» (τ. 250), τον «Άνθρωπο, το σύμπαν, τα σωματίδια» (τ. 251), ή επίσης τη «Συστημική» (τ. 263), μέσα από αναφορές στη «Φιλοσοφία του τυχαίου» (τ. 245) ή τη «Διάδραση χώρου-χρόνου» (τ. 257), την «Υποβάθμιση των φυσικών οικοσυστημάτων του Μαγκρέμπ» (τ. 252) ή τον «Άνθρωπο και τα τροπικά δάση» (τ. 260), την «Πληροφορική» (τ. 246) ή τη «Βόμβα νετρονίου» (τ. 250), εξακολουθεί να υπάρχει η ίδια μέριμνα για τη διερεύνηση της εξέλιξης των επιστημών και των πρακτικών τους αποτελεσμάτων, στο υψηλότερο επίπεδο επιστημονικής δεξιοτήτας και

όσο πλησιέστερα γίνεται στην τωρινή ανάπτυξη των γνώσεων. Η προσοχή εστιάζεται στις τεχνικές στον ίδιο βαθμό που εστιάζεται και στις θεωρίες, αλλά έχει επεκταθεί σε μεγάλο βαθμό στην εξέλιξη του συνόλου των παραγωγικών δυνάμεων (τ. 241), στις επαναστατικές τεχνολογίες μιας κοινωνίας που βρίσκεται σε κρίση (τ. 246, 253, 254, 256), σε προβλήματα οργάνωσης της έρευνας, της διδασκαλίας, της διεθνούς συνεργασίας (τ. 240, 246, 255, 259, 264), στα ηθικά και πολιτικά επακόλουθα της εκθετικής προόδου των γνώσεων και των τρόπων χρήσης τους – στην πάλη για τον αφοπλισμό (τ. 243, 250, 256), τη βιοηθική (τ. 261), τις οικουμενικές αξίες (τ. 252). Δίχως να περιφρονούμε την πολεμική –π.χ. εναντίον του μεταμοντερνισμού (τ. 246) ή κατά της ανόδου του ανορθολογισμού (τ. 264)– η επιθεώρηση παραμένει κατεξοχήν τόπος θεωρητικής επεξεργασίας όπου η φιλοσοφική προσφορά εκλεπτύνεται από μια υλιστική διαλεκτική με ερευνητική και κριτική εμβέλεια, είτε πρόκειται να αποτιμηθεί εκ νέου η σχέση με τον Χέγκελ (τ. 268) είτε να καταγραφεί η συμβολή του Αϊνστάιν (τ. 259) είτε να διερευνηθεί η έννοια του επιστημονικού νόμου (τ. 257). Τη στιγμή που τα ΜΜΕ διακηρύσσουν ότι «Ο Μαρξ είναι νεκρός», επιβεβαιώνεται ότι ο μαρξισμός, με τον τρόπο που προωθείται στην πράξη από τη *La Pensée*, βρίσκεται περισσότερο από κάθε άλλο φιλοσοφικό ρεύμα σε συνεχή επαφή με την πολύμορφη ζωή των επιστημών της φύσης.

Την ίδια στιγμή, αυτή η χαρτογραφία φέρνει στην επιφάνεια περισσότερες από μία ανέπαφες ζώνες –όπως η μοριακή βιολογία, η θεωρία της εξέλιξης, η αναπτυξιακή βιολογία– θεμελιακών γνωστικών κλάδων σε σχέση με τους οποίους δεν έχει δημοσιευτεί τίποτα σ' αυτά τα πέντε τελευταία χρόνια. Θα ήταν άραγε παράτολμο να διακρίνουμε εν προκειμένω ένα εναπομένον αποτέλεσμα των ερειπίων της υπόθεσης Λυσένκο; Πρέπει βέβαια να επιστημάνουμε ότι η *La Pensée*, τα πρώτα τεύχη της οποίας έφεραν τις υπογραφές ενός Prenant, ενός Monod, ενός Haldane, είχε τη φρόνηση να μην συνταχθεί εκείνη την εποχή με το λυсенκισμό –ένα εκτενές άρθρο του Marcel Prenant το 1949, με τίτλο «Η επιρροή του περιβάλλοντος και η κληρονομικότητα των επίκτητων χαρακτηριστικών» (τ. 22, 23 και 25) καθιστά σαφείς τους λόγους αυτής της σύνεσης– και να μην υπερασπιστεί την ιδεολογία των «δύο επιστημών», της αστικής και της προλεταριακής. Και εξάλλου της το προσήψαν. Το 1951, ο Roger Mayer, παρουσιάζοντας ένα βιβλίο του Laurent Casanova, αναφέρει μια εκτίμηση που προερχόταν από τα υψηλά κλιμάκια, καθώς δημοσιεύτηκε στο *Για μια διαρκή ειρήνη, για μια λαϊκή δημοκρατία*, όργανο της Κομμουνόρμ: «Η *La Pensée* είναι μια εγκυκλοπαιδική επιθεώρηση η οποία, σε έναν αριθμό σημαντικών ερωτημάτων για τη βιολογία, τη λογοτεχνία και την αισθητική, άρχισε πολύ να ενστερνιστεί χωρίς επιφυλάξεις τις πραγματικές θέσεις του διαλεκτικού υλισμού, αλλά παίζει πρωτεύοντα ρόλο στην παρουσίαση φιλοσοφικών και επιστημονικών ζητημάτων». «Ορθή κριτική», γράφει ο R. Mayer, για να αναφερθεί όμως στο τέλος στην «εντιμότητα σε ό,τι αφορά την έρευνα των πολιτιστικών αξιών της εποχής μας και της χώρας μας, και επομένως στην αντικειμενική διαδικασία της σκέψης».⁸ Από την άλλη, βέβαια, η βιολογία θα εξαφανιστεί για τριάντα χρόνια από τα περιεχόμενα της επιθεώρησης (εξαιρουμένων ορισμένων διαξιφισμών για την υπεράσπιση του μιτσουρινισμού) και θα πρέπει να περιμένουμε το 1978 (μόλις χτες) για να διαβάσουμε στο τ. 201 ένα άρθρο σαν κι αυτό του Albert Jacquard, «Προσθετικό μοντέλο, γενετική και ιδεολογία». Εν τω μεταξύ είχε λάβει χώρα η σύγχρονη βιολογική επανάσταση. Όταν χάνεις ένα τρένο, το επόμενο μπορεί να αργήσει.

Προς μια μεγάλη επιστροφή της διαλεκτικής της φύσης

Με βάση πλήθος ενδείξεων, μπορούμε ωστόσο να εκτιμήσουμε ότι καταφθάνει μια εξαιρετική νηοπομπή, και όχι μόνο στην αποβάθρα της βιολογίας. Μετά από δεκαετίες, κατά τη διάρκεια των οποίων η επιστημονική κοινότητα αρνήθηκε κάθε αναφορά σε μια διαλεκτική που είχε δυσφημιστεί απ' την καταστροφική κακομεταχείριση που υπέστη τη δεκαετία του 1950, πλήθος σημερινές μορφές γνώσης φέρνουν στο φως μια ακμαία διαλεκτικότητα που αναφέρεται όχι μόνο στη γνωστική ιδιοποίηση αλλά και στις ίδιες τις υλικές διαδικασίες. Είδαμε έτσι έναν βιοφυσικό σαν τον Henri Atlan να περιγράφει τις έρευνές του για την αυτοοργάνωση με τον τίτλο «λογική της αντίφασης»,⁹ τους ζωολόγους Richard Lewontin και Richard Levins να συγγράφουν ένα βιβλίο με τίτλο *The dialectical biologist*,¹⁰ ή τους Ilya Prigogine και Isabelle Stengers να γράφουν πρόσφατα στο τέλος του βιβλίου τους *Entre le temps et l'éternité*: «Αναμφίβολα, βρισκόμαστε εν προκειμένω κοντά σε ό,τι θεμελίωσε την ιδέα της “διαλεκτικής της φύσης”, αλλά ταυτόχρονα έχουμε απομακρυνθεί στον μέγιστο δυνατό βαθμό από τη δογματική θεώρηση που προκάλεσε».¹¹

Η επιστροφή της διαλεκτικής είχε αντίκτυπο, όπως είναι προφανές, στην *La Pensée* – π.χ. σε σχέση με τη «συνάντηση κοσμολογίας και στοιχειωδών σωματιδίων».¹² Ο Gilles Cohen-Tannoudji, αναφερόμενος σε αυτή την εκπληκτική σύζευξη αντιθέτων που έχει ως αποτέλεσμα την αλληλοδιείσδυση του απείρως μικρού και του απείρως μεγάλου παρά τις «βαθύτατα αντιφατικές» διαδικασίες τους, συμπεραίνει απ' την πλευρά του τα εξής: «Μόνο η προσφυγή στη διαλεκτική σκέψη θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε τις σχέσεις που καθιερώνονται ανάμεσα στην κοσμολογία και τη σωματιδιακή φυσική». Διαλεκτική που είναι αδιαχώριστα υποκειμενική και αντικειμενική, αφού επί παραδείγματι μετά από μια φάση της κοσμογένεσης η οποία βρίσκεται τόσο κοντά στη φάση του big bang που μετά δυσκολίας διακρίνονται, ακολουθούν άλλες φάσεις, στο πλαίσιο των οποίων «διαφοροποιούνται οι διαδράσεις και θραύονται οι συμμετρίες»¹³ – ενώ επιπλέον, όπως σημειώνει απ' την πλευρά του ο Robi Peschanski, πρόκειται για μια διαφοροποίηση που λαμβάνει χώρα «αυθόρμητα», με αφετηρία την ίδια την πηγή απ' όπου προκύπτουν οι διαδράσεις.¹⁴ Υλιστική διαλεκτική που δεν εισάγεται κατά καμία έννοια στην επιστήμη με μια χειρονομία φιλοσοφικής αυθαιρεσίας, αλλά γεννιέται απ' το ίδιο της το αντικείμενο.

Αυτό που εν προκειμένω σχιαγραφείται ανάμεσα στις επιστήμες της φύσης και το μαρξισμό δεν είναι τίποτα λιγότερο από μια νέα ιστορική συνάντηση, η οποία έχει ξεκινήσει πολύ καλύτερα σε σχέση με τη συνάντηση που πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 1930, στο βαθμό που έχει εξαχθεί σε βάθος το διπλό δίδαγμα της σταλινικής περιόδου. Πολιτικό δίδαγμα εν πρώτοις: είτε πρόκειται για τη φύση είτε για την κοινωνία, ο μαρξισμός «δεν μπορεί να θεωρηθεί ιδιοκτησία κανενός, ούτε καν ενός κομμουνιστικού κόμματος».¹⁵ Καμία εξωτερικού τύπου αυθεντία δεν δικαιούται να περιορίσει «την αυτονομία που προϋποθέτει η εργασία της γνώσης και της θεωρητικοποίησης, με τις μεθόδους και τους ρυθμούς που προσιδιάζουν σε αυτήν, τις διαδικασίες της, τις συζητήσεις που προκύπτουν, την πολυμορφία των συνεργασιών της, κομμουνιστικών ή μη». Το ΚΚΓ στρέφει την προσοχή του στις μαρξιστικές έρευνες και «μπορεί ασφαλώς να συζητήσει, και δη να αμφισβητήσει μια οπτική γωνία που εκφράζεται από κάποιον κομμουνιστή ερευνητή, απ' τη στιγμή που

αφορά τη στρατηγική του. Αλλά δεν μπορεί να αποφασίζει αναφορικά με τις θεωρητικές συζητήσεις που θα προκύψουν». Αυτή η νέα όσο και συνετή θεώρηση των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα στην έρευνα και την πολιτική, υπενθύμιζε η Francette Lazard το 1987, αποτελεί καταστατικό χάρτη του IRM, ένα από τα όργανα έκφρασης του οποίου έγινε η *La Pensée*. Πρόκειται για μια ευσυνείδητα αποδεκτή αντίληψη, που έχει τη δυνατότητα να στερέψει την πηγή απ' όπου αναβλύζαν τα πολιτικοεπιστημονικά δράματα που σημάδεψαν τόσο έντονα την πρακτική και την απήχηση του μαρξισμού στα μισά του 20ού αιώνα.

Φιλοσοφικό δίδαγμα εν συνεχεία. Εάν ο μαρξισμός μπόρεσε να λειτουργήσει ως εργαλείο εξουσίας, τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι οι φιλοσοφικές του θέσεις, κατ' ουσίαν κριτικές, μετατράπηκαν (με τις κακότευχες διατυπώσεις του Ένγκελς να παίζουν ρόλο εγγυητή) σε καθολικούς «νόμους της επιστήμης», με βάση τους οποίους μπορούσε να συναχθεί ο αληθής ή εσφαλμένος χαρακτήρας των επιμέρους γνώσεων, και σε αρχές επικυρωμένες άπαξ διά παντός, η αμφισβήτηση των οποίων υπαγόταν στον αναθεωρητισμό. Χάθηκαν έτσι όλα τα οφέλη που προέκυψαν από την «υλιστική αναστροφή», τη μόνη διαδικασία που μπορούσε –κατά τον Μαρξ– να αναδείξει τον «ορθολογικό πυρήνα» της εγελιανής διαλεκτικής. Χρειάστηκε επομένως να «ξαναστηθεί στα πόδια του» αυτός ο μαρξισμός που είχε το κεφάλι προς τα κάτω, προκειμένου να κατανοήσουμε εκ νέου τις κατηγορίες του ως φιλοσοφικές επεξεργασίες που υπάγονται σε μια διαφορετική τάξη αλήθειας ως προς τις επιστήμες, και προκειμένου επίσης να κατανοήσουμε τις αρχές του ως πορίσματα που μπορεί να χρειάζονται τροποποιήσεις με βάση τα δεδομένα που μακροπρόθεσμα συσσωρεύονται απ' τη γνώση και την πρακτική. Έτσι, σε αντίθεση με ό,τι υποστήριζε επί της ουσίας ο Στάλιν, που θεωρούσε ότι μπορούσε μ' αυτό τον τρόπο να αιτιολογεί την επαναστατική επιλογή απέναντι στο ρεφορμισμό, κάθε ποιοτική αλλαγή δεν είναι αναγκαστικά αιφνίδια, διότι το φαινόμενο καταφλιού που είναι σύμφυτο σε κάθε «μοριακή» ποιοτική αλλαγή μπορεί να μην επαναληφθεί στη «γραμμομοριακή» κλίμακα, ως στατιστική διαδικασία όπου μαζί με την ποσότητα μπορεί να επανεμφανισθεί ο προοδευτικός χαρακτήρας του μετασχηματισμού. Ο μαρξισμός κατάφερε να ξαναζωντανέψει απ' τη στιγμή που παραιτήθηκε απ' την απόλυτη αξίωση του δόγματος.

Ο μαρξισμός στημένος πάλι στα πόδια του

Αυτή η κίνηση δεν πηγαίνει προς τα πίσω, προς έναν «“καθαρό” μαρξισμό»,¹⁶ αλλά προς τα μπρος και αρμόζει σε μια σκέψη που αρχίζει πάλι να εμπλουτίζεται και να «ανανεώνεται» ξεπερνώντας την κλασική της εποχή.¹⁷ Χαρακτηριστική από αυτή την άποψη είναι η σύνδεση που επιχειρήθηκε κατά τη δεκαετία του 1970 ανάμεσα στην επιστημονική σκέψη με βάση τη σχέση αναστρεψιμότητας και μη αναστρεψιμότητας των φυσικών διαδικασιών, υπό το φως των εργασιών του Prigogine για τις δομές διασκορπισμού, και στη φιλοσοφική σκέψη με βάση τη σχέση ανταγωνισμού και μη ανταγωνισμού υπό το φως των διενέξεων που προκλήθηκαν απ' την ερμηνεία που πρότεινε ο Μάο. Από αυτή την άκρως γόνιμη σύνδεση προέκυψε μια πολύ πιο ακριβής και ορθή κατανόηση της υλιστικής διαλεκτικής, που αποτελεί λογική τόσο των συμμετρικών αντιφάσεων, μη ανταγωνιστικού χαρακτήρα, στις

οποίες θεμελιώνονται οι αμετάβλητες διαδικασίες, όσο επίσης και των ασύμμετρων αντιφάσεων, ανταγωνιστικού χαρακτήρα, που βρίσκονται στην καρδιά των ποιοτικών μετασχηματισμών. Μ' αυτό τον τρόπο μπορεί επιτέλους να αρθεί μια απ' τις προκαταλήψεις που, μολονότι σπανίως διατυπώνονται ρητά, θα μπορούσαν να προκρίψουν απ' τις επιστήμες της φύσης κατά της διαλεκτικής: με ποιον τρόπο μια λογική του *γίγνεσθαι* θα μπορούσε να είναι συμβατή με μια επιστήμη *σταθερών*. Όμως, όπως έδειξαν οι Pierre Jaeglé και Pierre Roubaud στη *La Pensée*, αναφερόμενοι στην «αντιθετική φύση» της έννοιας του επιστημονικού νόμου, η αμεταβλητότητα και η ιστορία αποτελούν δύο αδιαχώριστους πόλους κατανοησιμότητας και η επιστήμη δεν μπορεί να παραιτηθεί ούτε απ' τον ένα ούτε απ' τον άλλο, διότι τότε θα κινδύνευε να μην δει «την αντιφατική ουσία των πραγμάτων»,¹⁸ τις δύο όψεις της οποίας μπορούμε να στοχαστούμε ακριβώς με βάση τη διαλεκτική.

Πιθανώς, δεν έχουμε ακόμη σταθμίσει επαρκώς σε ποιο βαθμό η υλιστική διαλεκτική αποτελεί τη φιλοσοφική παιδεία που καθίσταται, με αναντικατάστατο τρόπο, αναγκαία λόγω της παρούσας κατάστασης των επιστημονικών γνώσεων στο σύνολό τους, είτε αυτές αφορούν φυσικές διαδικασίες είτε ανθρώπινα γεγονότα. Το ιδεώδες της επιστημονικότητας, το οποίο γεννήθηκε μαζί με την ελληνική επιστήμη και βασίστηκε στην αμεταβλησία των πλατωνικών ιδεών ή των αριστοτελικών μορφών, κυριάρχησε με τη μαθηματικοποίηση της κλασικής φυσικής και συνδέεται άρρηκτα με τη συμμετρία των νόμων σε σχέση με το χρόνο, δηλαδή με την αναστρεψιμότητα των σταθερών φαινομένων. «Ένας νόμος της επιστήμης, με την κυριολεξία του όρου», γράφουν οι P. Jaeglé και P. Roubaud, «είναι η πραγματικότητα μείον την ιστορία».¹⁹ Η επιστήμη της φύσης οικοδομήθηκε από αρχαιοτάτων χρόνων αρνούμενη το γίγνεσθαι το οποίο παράγει το νέο και, παρ' όλο που απ' τα μέσα του 19ου αιώνα η εξέλιξη των έμβιων ειδών ή η μη αναστρεψιμότητα των θερμοδυναμικών διαδικασιών κατέστησαν δυσκολότερη την απόρριψη κάθε ιδέας περί της ύπαρξης μιας ιστορίας του σύμπαντος (γεγονότα απ' τα οποία προσπάθησε να επωφεληθεί ο Ένγκελς για να υποστηρίξει μια διαλεκτική που ταυτιζόταν με μονοδιάστατο ακόμη τρόπο με μια λογική της αλλαγής), η σύγχρονη φυσική, που είναι περισσότερο από ποτέ επιστήμη-οδηγός μετά το διπλό ρήγμα που επήλθε με τη σχετικότητα και τα κβάντα, έμοιαζε να επιβεβαιώνει οριστικά την κυριαρχία της σταθερότητας και της ύστατης αμεταβλητότητας της ύλης. Εξάλλου αυτός δεν είναι ο λόγος που η συνάντηση, η οποία ξεκίνησε τη δεκαετία του 1930, ανάμεσα στην επιστημονική κοινότητα και τη διαλεκτική έμεινε χωρίς συνέχεια, συμπεριλαμβανομένων των επιστημών του ανθρώπου: Πράγματι, οι επιστήμες του ανθρώπου, που αρχικά κυριαρχούνταν από μια ιστορική και εξελικτιστική προσέγγιση, αλλά εντυπωσιάζονταν όλο και περισσότερο απ' τις επιτυχίες των «σκληρών επιστημών», άντλησαν εν μέρει και οι ίδιες την έμπνευσή τους –από τα μέσα του εικοστού αιώνα και μετά– απ' το ίδιο ιδεώδες επιστημονικότητας το οποίο επικεντρωνόταν στον προσδιορισμό των σταθερών και στη μοντελοποίηση των ισορροπιών, από τα οικονομικά φαινόμενα μέχρι τις γνωσιακές διεργασίες.

Αλλά κανείς δεν μπορεί να αγνοεί ατιμωρητί τη διαλεκτική. Τη στιγμή ακριβώς που ενισχόνταν στο πλαίσιο των επιστημών των ανθρώπων οι στρατηγικές επιλογές οι οποίες υποκρύπτονταν απ' την εκκλησική πέραση του Πιαζέ ή του στρουκτουραλισμού (και πολλοί ταύτιζαν περιχαρείς με την οριστικά χρεοκοπία του μαρξισμού), η κατάσταση στις επι-

στήμες της φύσης άρχισε να μεταστρέφεται σε βάρος της αβάσιμης μονομέρειας ενός είναι χωρίς γίγνεσθαι. Η πρόοδος της επιστήμης της μη ισορροπίας και της αυτοοργάνωσης, όπου η μη αναστρεψιμότητα αντιμετωπίζεται ως ισοδύναμο του αντιθέτου της, η κεφαλαιώδης αλληλοεισόδωση της σωματιδιακής φυσικής και της κοσμολογίας σε ένα σφαιρικό σενάριο εξέλιξης του σύμπαντος, η εκ νέου ανακάλυψη απ' την πλευρά των «σκληρών επιστημών» της θεμελιώδους εμβέλειας ορισμένων κατηγοριών όπως η ιστορία, το συμβάν, το νόημα, τις οποίες θεωρούσαν ότι μπορούσαν να παραβλέψουν λόγω της βαθιάς φιλοσοφικής τους τύφλωσης οι εκκαθαριστές του μαρξισμού στο πλαίσιο των επιστημών του ανθρώπου, όλα αυτά σφραγίζουν μια σημαντικότερη εξέλιξη στο κοσμικό ιδεώδες της επιστημονικότητας, που δεν μπορεί εφεξής να ανάγεται μόνο σε έναν από τους δύο πόλους του. Γεγονός που εκφράζει μια θεαματική επικύρωση της διαλεκτικής, η οποία βασίζεται στην ανάπτυξη των γνώσεων σε μακροχρόνια κλίμακα.

Όσο για τις επιστήμες του ανθρώπου, ενισχυμένες καθώς είναι απ' όλα αυτά που αποκόμισαν στο πεδίο των μη ανταγωνιστικών διαδικασιών, που είναι περισσότερο ή λιγότερο επαναληπτικές κατά ταυτόσημο τρόπο, αλλά αποδυναμωμένες απ' όλα αυτά που αγνόησαν απ' τις ανταγωνιστικές διαδικασίες, οι οποίες παράγουν το νέο μέσα απ' τις ενικές διαδρομές των κοινωνικών σχηματισμών και των ατομικών βιογραφιών, θα χρειαστεί να αφομοιώσουν με τη σειρά τους το μάθημα που δεν θέλησαν να πάρουν απ' το μαρξισμό και το οποίο επανέρχεται πέρα από κάθε προσδοκία απ' τις ίδιες τις επιστήμες της φύσης. Το προβάδισμα σήμερα το έχει η διαλεκτική, η οποία μελετάται εκ νέου και σε βάθος με βάση τον κριτικό χαρακτήρα της, όπως ακριβώς συνέβαινε πριν από τις παρεκτροπές της σταλινικής εποχής, και ταυτόχρονα ανανεώνεται εννοιολογικά καθώς έρχεται σε επαφή με την εμπειρία, για να μελετήσει στην αντιφατική τους ενότητα τη λογική της σταθερότητας και τη λογική του μετασχηματισμού. Το σύνθημα «Ο Μαρξ είναι νεκρός» σβήνεται ως ένα ιδεολογικό γράφιτι. Ο μαρξισμός είναι ζωντανός.

Υλιστική διαλεκτική: μια οντολογία;

Αλλά ένας ζωντανός μαρξισμός είναι ένας μαρξισμός που παίρνει μέρος σε συζητήσεις. Συζήτηση υπόροητη ανάμεσα σε ερευνητικές γραμμές: π.χ., όποιος διαβάσει με προσοχή τη *La Pensée* βλέπει ότι δεν είχαν ουσιαστικά όλοι οι συνεργάτες της την ίδια θέση για τη σχέση Μαρξ-Χέγκελ ή για την υλιστική ερμηνεία της κβαντικής συμπληρωματικότητας ή για την γραμμασιανή έννοια της πράξης. Συζήτηση που μπορεί να γίνει ρητή όταν ένα ερώτημα έρθει για τα καλά στην επιφάνεια, καθιστώντας αναπόφευκτη μια καθαρή διασαφήνιση σε σχέση με τις διαφορές ή τις αποκλίσεις των οπτικών γωνιών ως προς ένα συγκεκριμένο θέμα. Αυτό ακριβώς συμβαίνει σήμερα με τη σχέση του υλισμού με την οντολογία, μια έννοια που ένα πρόσφατο άρθρο του Ανατολικογερμανού φιλοσόφου Reinhard Mocek επιχειρεί να αναδείξει εκ νέου, ακολουθώντας τη διαδρομή που οδηγεί απ' τον Χέγκελ στον ύστερο Λούγκατς και στο βιβλίο του *Οντολογία του Κοινωνικού Είναι*. Αμφισβητώντας με βάση αυτή την οπτική γωνία την «παράδοσιακή» θέση του σύγχρονου μαρξισμού που «δεν βλέπει στην οντολογία παρά μια μορφή φιλοσοφικού ιδεαλισμού», ο συγγραφέας εγκωμιάζει

τον Λούκατς που απελευθέρωσε την οντολογία απ' την «κυριαρχία της θεωρίας της γνώσης» για να αποκαταστήσει «την αμετάβλητη φιλοσοφική βεβαιότητα των ανθρώπων σύμφωνα με την οποία υπάρχουν σταθερά σημεία με βάση τα οποία μπορεί να προσδιοριστεί το ανθρώπινο πράττειν, αλλά τα οποία δεν τροποποιούνται από αυτό το πράττειν», και καταλήγει ότι «η φιλοσοφία του Μαρξ είναι με αυτή την έννοια η *μόνη πραγματική οντολογία*, δεδομένου ότι συνιστά οντολογία του κοινωνικού είναι».²⁰

Σε ένα άρθρο που είχε γράψει το 1979, ο Ferenc Tökei διευκρινίζει ως προς αυτό το ζήτημα ότι για τον Λούκατς «η οντολογία της κοινωνίας έχει ως προκαταρκτική προϋπόθεση μια γενική ή φυσική οντολογία», συμπεριλαμβανομένης επί παραδείγματι μιας «οντολογίας της ανόργανης φύσης», που ενέχει η ίδια ως προϋπόθεση «να έχει απελευθερωθεί η αντικειμενική διαλεκτική απ' την κυριαρχία της υποκειμενικής διαλεκτικής».²¹ Σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, και υιοθετώντας μια διαφορετική προοπτική, σε αυτήν τη μαρξιστική αποκατάσταση της οντολογίας καλεί και ο φιλόσοφος Georges Gastaud με την επιστολή του στην επιθεώρηση (τ. 259), όπου ασκεί κριτική στις φιλοσοφικές θέσεις του Gilles Cohen-Tannoudji σε σχέση με τις σημερινές προόδους των φυσικών και κοσμολογικών γνώσεων (τ. 251). Αντιτιθέμενος στο χαρακτηρισμό του διαλεκτικού υλισμού ως «κριτικής γνωσιολογίας» τον οποίο εντοπίζει στο άρθρο του Cohen-Tannoudji, όπως επίσης στο έργο μου, και που κατ' αυτόν «συνοδεύεται απ' την απόρριψη κάθε “οντολογικής” ερμηνείας αυτής της φιλοσοφίας και συναρθρώνεται με μια διχοτομία ανάμεσα στην έννοια και την κατηγορία της ύλης», αντιπαράβλλει σε ό,τι εκτιμά πως αποτελεί «τη σημερινή αντι-“οντολογική” ορθοδοξία» τη «μεγάλη ευκαιρία» που έχουν οι μαρξιστές να επανιδιοποιηθούν τις «οντολογικές διαστάσεις» της φιλοσοφίας τους ως απάντηση στον κίνδυνο που υπάρχει «να ξανακλύσει μια θεωρία-του-είναι ως (οντολογικής διαλεκτικής) σχέσης προς μια φιλοσοφία σχέσης-με-το-είναι, υποκειμενιστικού πνεύματος και καντιανής προελεύσεως».²²

Όλ' αυτά μας προτρέπουν, όπως σε κάθε συζήτηση, να διαλύσουμε ορισμένες παρεξηγήσεις προκειμένου να κατανοήσουμε επακριβώς τη διαφωνία. *Παρεξηγήσεις* που είναι επόμενο να υπάρχουν σήμερα απ' τη στιγμή που έχουμε απορρίψει ανεπιστρεπτή κάθε φιλοσοφική «ορθοδοξία» (σε αντίθεση με ό,τι πιστεύει ο G. Gastaud), με αποτέλεσμα τίποτα να μην είναι εκ των προτέρων δεδομένο μεταξύ των μαρξιστών ερευνητών, ακόμη και σε σχέση με το νόημα των χρησιμοποιούμενων όρων. Αυτό ακριβώς συμβαίνει με τη λέξη *γνωσιολογία*, που κατά τα φαινόμενα ταυτίζεται με την *επιστημολογία* στη συγκεκριμένη επιστολή, ενώ από την πλευρά μου τη διακρίνω απ' αυτή καθ' ολοκληρίαν. Ενώ η επιστημολογία δεν ασχολείται παρά με την υποκειμενική δραστηριότητα της επιστημονικής γνώσης, με έναν τρόπο που μπορεί να είναι επομένως τελείως ιδεαλιστικός, η υλιστική γνωσιολογία όπως την κατανοώ απ' την πλευρά μου (και όπως επίσης την κατανοούσε, κατά τη γνώμη μου, και ο Λένιν) πραγματεύεται αντιθέτως τη διπλή σχέση της σκέψης με το είναι, στο πλαίσιο της άρρηκτης ενότητάς της: ως γνωσιακή σχέση ανα-παραγωγής του είναι από τη σκέψη και ως γενετική σχέση παραγωγής των σκεπτόμενων όντων. Κατά συνέπεια, η υλιστική γνωσιολογία συνδέεται εξαρχής, σε αντίθεση με κάθε καντιανισμό, με μια φιλοσοφική στάση η οποία αναγνωρίζει μια *οντολογική εμβέλεια* στη σκέψη. Υπερασπιζόμενος μια γνωσιολογική αντίληψη του διαλεκτικού υλισμού, διευκρινίζα πάντοτε ότι περιλαμβάνει μια τέτοια οντολογική εμβέλεια, δίχως να ανάγεται σε αυτήν.²³ Γι' αυτό ακρι-

βώς δεν σταμάτησα απ' την πλευρά μου να υπερασπίζομαι την ορθότητα μιας διαλεκτικής όχι μόνο της *επιστήμης* της φύσης αλλά της ίδιας της *φύσης* – θέση-δοκιμασία στο ζήτημα που μας απασχολεί.

Υπάρχει, όμως, κατ' εμέ μια κεφαλαιώδης διαφορά ανάμεσα στην –αναγκαία– επιβεβαίωση της οντολογικής εμβέλειας του γινώσκειν και στην –ολέθρια– νοσταλγία ταύτισης του διαλεκτικού υλισμού με μια οντολογία, με μια «θεωρία του είναι». Σύμφωνα με την πρώτη από αυτές τις δύο ιδέες η γνώση είναι ικανή να ανα-παραγάγει μέσω των υποκειμενικών μορφών της την αντικειμενική πραγματικότητα. Τουναντίον, η δεύτερη ιδέα υποκρύπτει την ψευδαίσθηση ότι θα μπορούσε η γνώση να εγκατασταθεί στην αντικειμενική πραγματικότητα έχοντας απελευθερωθεί από τις υποκειμενικές μορφές του γινώσκειν. Η οντολογία συνιστά έναν λόγο'για το είναι που δεν έχει επίγνωση του γεγονότος ότι είναι λόγος, με αποτέλεσμα να ξεχνά τη διαφορά της σκέψης από το είναι, και να επαναφέρει με αυτόν τον τρόπο έναν σιωπηλό και ακόμη πιο δόλιο ιδεαλισμό, με τη μορφή ενός διακηρυγμένου υλισμού. Μας οδηγεί αναπόφευκτα στις αξιώσεις μιας «απόλυτης γνώσης», απ' όπου θα συναγόταν τελεσιδικία η αλήθεια ή ο εσφαλμένος χαρακτήρας των επιστημονικών γνώσεων: σ' αυτό ακριβώς το έδαφος δεν γεννήθηκαν εξάλλου οι παρεκτροπές του σταλινοποιημένου μαρξισμού κατά τη δεκαετία του 1950; Αν ενδίδαμε πάλι έστω και κατ' ελάχιστο σ' αυτή την αυταπάτη για να παρουσιάσουμε σήμερα την υλιστική διαλεκτική ως μια «θεωρία του είναι», ακυρώνοντας έτσι από μόνοι μας τις κριτικές προσπάθειες που κάναμε εδώ και τριάντα χρόνια για να της αποδώσουμε την κριτική τελεσιτικότητα που της ανήκει, θα γκρεμίζαμε μεμιάς την επιρροή που έχει εν τω μεταξύ αρχίσει να ανακτά ανάμεσα στους φυσικούς επιστήμονες.

Γι' αυτό ακριβώς θεωρώ κεφαλαιώδους σημασίας τη διάκριση ανάμεσα στην επιστημονική έννοια και στη φιλοσοφική κατηγορία, στο πλαίσιο της πραγματικής τους ενότητας. Διότι υποχρεώνει την εννοιολογική σκέψη, στην προσπάθεια που κάνει να συλλάβει την ουσία των πραγμάτων, να μην ξεχνά ποτέ ότι συνιστά ακριβώς *σκέψη*. Η πρώτη κατηγορία του φιλοσοφικού υλισμού, η υλή, είναι μια κατηγορία όχι του είναι νοούμενου ξεχωριστά, αλλά της σχέσης του με τη σκέψη (σχέση προτερόχρονης ύπαρξης και εξωτερικότητας). Αν διαγράφαμε αυτή τη σχέση απ' την εν λόγω κατηγορία, θεωρώντας ότι αναδεικνύουμε έτσι την οντολογική εμβέλεια, θα καταργούσαμε αντιθέτως κάθε διαφορά του υλισμού από τον ιδεαλισμό, ο οποίος εξαφανίζει την υλικότητα του είναι ακριβώς καθώς αρνείται να τη θέσει ως το *άλλο της σκέψης*. Αν ξεκινήσουμε από το είναι στο πλαίσιο της αντίθεσής του με το Μηδέν, θα έχουμε αποδεχτεί εξασχής την *αντικειμενική* διαλεκτική. Αλλά δεν μπορούμε να ξεχνάμε ότι την ίδια στιγμή, και μέσα απ' αυτό ακριβώς το διανοητικό εγχείρημα, το αντιπαραβάλλουμε προς τη *σκέψη*, γεγονός που σημαίνει ότι αποδεχόμαστε εξασχής την *υποκειμενική* διαλεκτική. Μεταξύ αντικειμενικής και υποκειμενικής διαλεκτικής υπάρχει κατά τη γνώμη μου μια *περιπεπλεγμένη ιεραρχία*, η οποία συνιστά ακριβώς το περιεχόμενο μιας υλιστικής γνωσιολογίας. Στην τάξη της φυσικοϊστορικής γένεσης, η αντικειμενική διαλεκτική είναι το προϋποτιθέμενο της υποκειμενικής διαλεκτικής. Αν το ξεχνούσαμε αυτό θα επιστρέφαμε πραγματικά σε μια θέση καντιανού τύπου.²⁴ Αλλά στην τάξη του επιστημονικοφιλοσοφικού γινώσκειν η σχέση είναι αντίστροφη, και αν το ξεχνούσαμε αυτό θα πέφταμε αναπόφευκτα σε έναν προκριτικό οντολογισμό, όπου οι φιλοσοφικές κατηγο-

ρίες θα θεωρούνταν με καταστροφικό τρόπο καθολικές έννοιες, δίχως υποκειμένο εννοιολόγησης, ενός φυσικού υλισμού που θα είχε αποσπαστεί από την εξίσου κριτική –και εξίσου καθολική– δικαιοδοσία του ιστορικού υλισμού.²⁵ Η επιβεβαίωση της οντολογικής εμπέλειας του γνωσκειν όχι μόνο δεν αποκλείει τη χρήση μιας κριτικής γνωσιολογίας, αλλά την απαιτεί. Αυτό είναι, κατ' εμέ τουλάχιστον, ένα από τα πλέον θεμελιακά διδάγματα των δραματικών συμφορών που γνώρισε ο φιλοσοφικός μαρξισμός στα μισά του 20ού αιώνα.

Από τη γνωσιολογική κριτική στην ηθική της ευθύνης

Εξάλλου, αυτό ακριβώς δεν είναι ένα απ' τα διδάγματα που προκύπτουν από τον εκπληκτικό φάκελο της *La Pensée* για το συστημισμό (τ. 263): Από πολλές απόψεις, η αξίωση ανάλυσης των συστημάτων τέμνεται με το σχέδιο της υλιστικής διαλεκτικής, δεδομένου ότι προτίθεται να παίξει «στις επερχόμενες επιστήμες έναν ρόλο συγκρίσιμο με το ρόλο της αριστοτελικής λογικής στο πλαίσιο των επιστημών της Αρχαιότητας».²⁶ Αλλά σε αντίθεση με την υλιστική διαλεκτική, που αρνείται να διαχωρίσει την επεξεργασία των εννοιών από την κριτική του καταστατικού τους χαρακτήρα, η συστημική σκέψη, που φέρει έντονο το αποτύπωμα της θετικιστικής καταγωγής της, θεωρεί ότι είναι εφικτό –και επωφελές– να αντικαταστήσει «ό,τι ονομάζουμε “θεωρία των κατηγοριών” με ένα ακριβές σύστημα λογικομαθηματικών νόμων».²⁷ Προχωρά έτσι στον ολισθηρό κατήφορο του οντολογισμού. Η «σχυρότατη τάση της προς ένα αναγωγικό αμάλγαμα», σημειώνει ο Pierre Duhaucourt, την ωθεί πολύ συχνά να «συγγεί το “πραγματικό” σύστημα που πρόκειται να μελετήσει και να αναπαραστήσει, και την αναπαραστάσή του, επί παραδείγματι υπό μορφή “μοντέλου”».²⁸ Δεν έχει επαρκή συνείδηση του γεγονότος ότι κάθε μοντέλο συνιστά υποκειμενική (νοητική ή ψυχική) ανα-παραγωγή αντικειμενικών σχέσεων, ότι «κάθε κατασκευή ενός μοντέλου (όπως επίσης κάθε επιστημονικού πειραματισμού) εδράζεται σε προϋπάρχουσες θεωρητικές ιδέες και προϋποθέτει εξαρχής “ορθές έννοιες”»²⁹ – γεγονός που μας υποχρεώνει να προβούμε στη φιλοσοφική κριτική τους. Αυτή η ολίσθηση προς την οντολογία είναι ιδιαίτερα καταστρεπτική όταν ζητούμενο είναι να προσδιοριστεί ο ρόλος του ανθρώπου στο σύστημα. Ο Jacques Bonitzer δείχνει με πειστικό τρόπο ότι ο συστημισμός αρκείται στις περισσότερο περιπτώσεις στην αντικειμενιστική μυθολογία ενός ατόμου που μπορεί να μοντελοποιηθεί αυτό το ίδιο σε «σύστημα με ενεργητική προσωπικότητα», και όπου βραχυκλώνεται όλη η κριτική ανάλυση των κοινωνικών πρακτικών και αντιφάσεων στις οποίες βασίζονται τα κίνητρα και οι πράξεις του. Έτσι, επιχειρείται μια φυσικοποίηση του κοινωνικού σε συνδυασμό με τη φυσικοποίηση των ίδιων των φυσικών μοντέλων, όπου κερδίζει σχεδόν πάντα η συντηρητική αποδοχή της υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων.

Το τελευταίο σημείο είναι κατά τη γνώμη μου ουσιαστικό, και δικαιώνει σε μεγάλο βαθμό την επιλογή της *La Pensée* να μην διαχωρίζει ποτέ, ακόμη και στο πεδίο των επιστημών της φύσης, τις θεωρητικές προσεγγίσεις από τις πρακτικές προσεγγίσεις, τα φιλοσοφικο-πιστημονικά ζητήματα από τις ηθικοπολιτικές διακυβεύσεις. Διότι υπάρχει ένας μείζων δεσμός ανάμεσα στη συνειδητοποίηση της γνωσιακής δραστηριότητας και στην πολιτική ευθύνη. Η θέση που έχει παραχωρήσει η επιθεώρηση στα σύγχρονα προβλήματα των αξιών

υπερβαίνει βέβαια το αντικείμενο αυτής της μελέτης, αλλά δεν συνιστά καθόλου μια «αυθαίρετη προσθήκη» στο σχέδιο, του οποίου περιγράψαμε τις χαρακτηριστικές τάσεις για τα χρόνια 1939 και 1989. Και ως προς αυτό επίσης, η *La Pensée* δε σταμάτησε να προχωρά.

Μετάφραση: Τάσος Μπέτζελος

Σημειώσεις

1. Βλ. ως προς αυτό Danielle Tartakowski, «Le marxisme et les intellectuels de 1920 à 1933», *La Pensée*, 205, Ιούνιος 1979.
2. Georges Politzer, «La philosophie et les mythes», *La Pensée*, Απρίλιος-Ιούνιος 1939, 31.
3. Jacques Milhau, «Georges Politzer ou le retour philosophique», *La Pensée*, 205, 64.
4. Paul Langevin, «La physique moderne et le déterminisme», *La Pensée*, 1, 13.
5. Αυτή η διατύπωση εμφανίζεται στο *Η ιστορική σημασία της κρίσης της ψυχολογίας*, στο Έργα του L.S. Vygotski (στα ρώσικα), Pedagogika, Μόσχα 1982, 1, 421.
6. Georges Cogniot, «Les problèmes philosophiques dans l' *Histoire du Parti communiste de l'Union soviétique*», *La Pensée*, 2, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1939. Οι λέξεις και τα αποσπάσματα που παρατίθενται βρίσκονται στις σελίδες 49, 51 και 60.
7. Henri Wallon, «Introduction», στο *A la lumière du marxisme*, Παρίσι, Éditions sociales internationales, 1936, 1, 11.
8. *La Pensée*, 37, Ιούλιος-Αύγουστος 1951, 129.
9. Henri Atlan, *Entre le cristal et la fumée*, Παρίσι, Seuil, 1979, 278.
10. Richard Lewontin και Richard Levins, *The dialectical biologist*, Cambridge/Λονδίνο, Harvard University Press, 1985.
11. Ilya Prigogine και Isabelle Stegners, *Entre le temps et l'éternité*, Παρίσι, Fayard, 1988, 181.
12. Evry Schatzman, «L'unité du monde physique, de l'univers aux particules élémentaires», *La Pensée*, 251, Μάιος-Ιούνιος 1986, 57.
13. Gilles Cohen-Tannoudji, «Cosmologie – Dialectique de l'univers et des particules», *La Pensée*, 251, 75.
14. Robi Peschanski, «Interaction espace-temps, vers une théorie unique», *La Pensée*, 257, Μάιος-Ιούνιος 1987, 28.
15. Francette Lazard, «Recherches marxistes et transformation révolutionnaire», *La Pensée*, 258, Ιούλιος-Αύγουστος 1987, 6.
16. Jacques Chambaz, «Marxisme et mouvement révolutionnaire en France», *La Pensée*, Μάρτιος-Απρίλιος 1987, 64.
17. Jacques Milhau, «Marxisme, une recherche à l'épreuve de ses mutations», *La Pensée*, 256, 50.
18. Pierre Jaeglé και Pierre Roubaud, «Les lois des processus, aspect scientifique et aspect historique», *La Pensée*, 257, 51.
19. Στο ίδιο, σ. 40.
20. Reinhard Mocek, «De Hegel à Lukács – Le problème de l'ontologie», *La Pensée*, 268, Μάρτιος-Απρίλιος 1989, 74, 75 και 77.
21. Ferenc Tökei, «L'ontologie de l'être social – Notes sur l'œuvre posthume de György Lukács», *La Pensée*, 206, Αύγουστος 1979, 31 και 35.
22. Georges Gastaud, «Cosmologie, physique des particules et fusion tendancielle des concept et catégorie de matière – une lettre à Gilles Cohen-Tannoudji», *La Pensée*, 259, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1987, 135-137.
23. Βλ. Lucien Sève, *Une introduction à la philosophie marxiste*, Παρίσι, Éditions sociales, 281, 336, 350-351, 515 κλπ.
24. Παραδόξως, σύμφωνα με μία απ' τις αρχές της λουκατσιανής οντολογίας του φυσικού είναι, «η άρνηση και ασφαλώς η άρνηση της άρνησης δεν μπορούν να θεωρηθούν κατά κανένα τρόπο οντολογικές κατηγορίες, αλ-

λα συνιστούν λογικές διεργασίες που απορρέουν αποκλειστικά από το πνεύμα» (F. Tökei, ο.π., *La Pensée*, 206, 35). Είναι προφανές ότι η διαλεκτικότητα που προσιδιάζει στην ανθρώπινη πράξη εμπειριζει καθορισμούς (οπώς οι καθορισμοί της δράσης που αποβλέπει σε έναν εκ των προτέρων δηλωμένο στόχο) που καθ' εαυτοί είναι ξένοι προς το φυσικό είναι. Αλλά αν η άρνηση θεωρείται αποκλειστικά κατηγορία του πνεύματος, τι απομένει άραγε από την ιδέα της αντικειμενικής διαλεκτικής του είναι, που επίσης αποδέχεται ο Λούκατς; Χωρίς να μπορούμε να ανατιτύξουμε εδώ αυτό το κεφαλαίοδες σημείο, θα σημειώσω απ' την πλευρά μου ότι η κατηγορία της άρνησης έχει σαφώς μια καθολική οντολογική εμφάνιση, γεγονός που σημαίνει ότι η άρνηση δι' εαυτήν της ανθρώπινης πράξης και λογικής, οι ιδιαιτερότητες της οποίας είναι σημαντικές, παραμένει ωστόσο κινολογικά αδιανόητη εάν, από τη διπλή υλιστική οπτική γωνία της γνωσιακής της ορθότητας και της ανθρωπολογικής της γένεσης, την αποκόψουμε με αυθαίρετο τρόπο από τις αρνήσεις καθ' εαυτές που συνιστούν γι' αυτήν προϋπόθεση και αρχετυπο στο πλαίσιο της διαλεκτικής ιστορίας του κόσμου (cosmos) και της ζωής.

25. Στα Προλεγόμενά του στην *Οντολογία του Κοινωνικού Είναι*, ο Λούκατς σημειώνει τον κίνδυνο που υπάρχει να μην ξεχωρίσουμε «τα μέσα με τα οποία συνειδητοποιούμε ορισμένες στιγμές του είναι από το ίδιο το είναι», μέσα που πρέπει επομένως να ξεετάζονται «πάντοτε με κριτικό τρόπο» (*La Pensée*, 206, 41). Ο F. Tökei συμπεραίνει ότι ο όρος «οντολογία» στον Λούκατς, όρος «που είναι ασυνήθιστος στη μαρξιστική φιλοσοφία», δεν σημαίνει στην πραγματικότητα τίποτα άλλο από «την αρχή της αντικειμενικής διαλεκτικής» (στο ίδιο, 30). Αλλά όταν προσθέτει ότι το λουκατσιανό σχέδιο έγκειται «στη χεωραφέτηση της οντολογίας απ' την επιστημολογική κηδεμονία, στην απελευθέρωση της αντικειμενικής διαλεκτικής απ' την κυριαρχία της υποκειμενικής διαλεκτικής» (σ. 33), πώς θα μπορούσαμε να μην διακρίνουμε μια ολίσηση από «την αρχή της αντικειμενικής διαλεκτικής» προς έναν οντολογισμό; Οντολογισμό που επιπλέον, και αυτό μου φαίνεται ιδιαίτερα χαρακτηριστικό, ο Λούκατς θεωρούσε ότι μπορούσε να τον επιβεβαιώσει μέσα από μια παράθεση του Μαοξ όπον αντικαθιστά μια κομβική λέξη με μια άλλη (βλ. R. Mocek, ό.π., *La Pensée*, 268, 78).

26. Ludwig von Bertalanffy, *Théorie générale des systèmes*, Παρίσι, Dunod, 1973, 86.

27. Στο ίδιο, 83.

28. Pierre Duharcourt, «Le systémisme: quelques points de repère», *La Pensée*, 263, Μάιος-Ιούνιος 1988, 43.

29. Jacques Bonitzer, «Méthodologie et philosophie de systémisme», *La Pensée*, 263, 57.

Jacop van Ruisdael, Χωριό το χειμώνα, περ. 1665